

Irena Szewczyk-Kowalewska *

MAGIA LITERATURY I TEATRU – ZAPOMNIANE POJĘCIA W TERAPII I WSPIERANIU DZIECKA ZDROWEGO I DOTKNIĘTEGO CHOROBA

W e współczesnych naukach o wychowaniu chyba nikogo specjalnie nie trzeba przekonywać o tym, że zarówno literatura, jak i teatr odgrywają ogromną rolę w życiu dziecka. Z uwagi na marginalizację stosowania form teatralnych i wykorzystania wzorców literackich w pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela mniej oczywisty wydawać się może sposób, w jaki oddziałują one na dzieci. Powszechna refleksja nad powyższym zagadnieniem przywołuje zazwyczaj obraz teatralnej sceny, na której pojawiają się bohaterowie ulubionych opowiadań, bajek i baśni towarzyszących dzieciom od najmłodszych lat aż do okresu dorosłości. Skojarzenie to wydaje się trafne i dość oczywiste, procesy poznawcze i rozwojowe wieku dziecięcego charakteryzuje bowiem nauka i opanowywanie nowych umiejętności głównie poprzez obserwację i naśladowanie. Dzieci poszukują wzorców godnych naśladowania nie tylko w świecie rzeczywistym, wśród osób dorosłych czy w najbliższym otoczeniu, ale również w wyczarowanych przez utwory literatury dziecięcej, bajkowych i baśniowych krainach, w niepowtarzalny sposób prezentowanych w teatrze.

Przywołując na potrzeby niniejszego wywodu najważniejsze procesy zachodzące w rozwoju dziecka, należy wskazać dydaktyczno-wychowawczy, poznawczy oraz terapeutyczny potencjał literatury i teatru. Na szczególną uwagę zasługuje przy tym fakt, że inny wymiar przyjmuje doświadczanie literatury czy teatru przez dziecko zdrowe, a inny przez dziecko dotknięte chorobą. Wspólne natomiast pozostaje stosunkowo późne rozgraniczenie świata realnego od świata fantazji, wykreowanego i rozwijanego przez dziecięcą wyobraźnię.

Najmłodsi odbiorcy wierzą w istnienie świata bajek i baśni, w bohaterów, którzy je zamieszkują. Krasnoludki, wróżki, smoki i złe czarownice wielokrotnie bywają przedmiotem dziecięcych myśli, marzeń, wzruszeń, a nawet lęków. Dziecko jest silnie związane emocjonalnie ze światem wykreowanym przez autorów literatury dziecięcej, światem, którego nie ma, a który w jego przekonaniu współegzystuje z tym, co rzeczywiste. W dziecięcym umyśle fakt, że czegoś nie można zobaczyć, wcale nie oznacza, że to *coś* nie istnieje. W świecie współkreowanym przez wyobraźnię małego odbiorcy żyją krasnoludki, istnieją czarodziejskie różdżki, których użycie nie-

* Uniwersytet Łódzki.

jednokrotnie potrafi zmienić i odwrócić bieg wydarzeń, przedmioty martwe mają charakter ożywiony, rozmawiają, śmieją się i współodczuwają na równi z postaciami osobowymi. Okres dzieciństwa cechuje antropomorfizm i animizm, co wielokrotnie podkreślał B. Bettelheim, pisząc: „myślenie dziecka pozostaje animistyczne aż do wieku dojrzewania. Rodzice i nauczyciele mówią mu, że przedmiot nic nie czuje ani nic sam nie czyni, a ono udaje, że im wierzy, chcąc im się podobać lub z obawy, że zostanie wyśmiane; jednakże w głębi duszy ono wie lepiej” (1985, s. 104).

Literatura w życiu dziecka spełnia szereg istotnych funkcji. Dostarcza informacji, dzięki niej dziecko zdobywa nową wiedzę, poszerza zakres słownictwa, rozwija mowę i myślenie, pobudza wyobraźnię, uwrażliwia, relaksuje, jest nośnikiem uniwersalnych prawd i wartości o życiu i świecie, kreuje podstawy systemu moralnego i nadaje określoną hierarchię wyznawanym przez dziecko wartościom. Pokazuje konkretne wzorce zachowań i konsekwencje, jakie z ich przyjęcia wynikają. Jak podkreśla F. Dyka:

W przeżyciach bohaterów literackich dziecko rozpoznaje również własne stany uczuciowe. Uczy się więc je rozpoznawać i odpowiednio klasyfikować. Zaczyna ponadto rozumieć, że są to przeżycia właściwe także innym ludziom, co jest podstawą poczucia wspólnoty z innymi. Przeżycia bohaterów są również dobrą okazją do rozwijania orientacji i uświadamiania sobie własnych przeżyć, co stanowi niezwykle ważny element w kształtowaniu osobowości dziecka. Porównując swoje zachowania z dostarczonymi wzorcami moralnymi, dziecko rozwija zdolność rozumienia motywacji własnych i cudzych zachowań. (Dyka 1999, s. 7)

Oprócz funkcji edukacyjnej, dydaktycznej i wychowawczej literatura dziecięca spełnia również funkcję terapeutyczną, a jej bohaterowie potrafią nie tylko uczyć i wychowywać, ale również leczyć. Z terapeutycznym oddziaływaniem literatury związane jest pojęcie biblioterapii, którą zdefiniować można jako „działanie terapeutyczne polegające na stosowaniu materiałów czytelniczych rozumianych jako środek wspierający proces terapeutyczny w medycynie” (Borecka, 1997, s. 121). Istota biblioterapii sprowadza się do udzielenia psychicznego wsparcia, pomocy w rozwiązywaniu osobistych problemów, jest rodzajem oparcia w procesie osiągnięcia bezpieczeństwa, może być także środkiem do zaspokojenia potrzeb (Borecka, 1997, s. 122).

Zdaniem E. Tomasik biblioterapia jest „zamierzonym działaniem przy wykorzystaniu książek lub materiałów niedrukowanych (obrazów, filmów itp.) prowadzącym do realizacji celów rewalidacyjnych, resocjalizacyjnych, profilaktycznych i ogólnorozwojowych” (1994, s. 13). Zastosowanie literatury jako techniki terapeutycznej ma przede wszystkim umożliwić jej adresatom zmianę dotychczasowego postrzegania sytuacji, w jakiej się znajdują. Ma w sposób czynny wpływać na kształtowanie ich świadomości, zmienić postrzeganie otoczenia i samego siebie, umożliwić zmianę sposobu odczuwania, reagowania i zachowania. Z perspektywy pedagogicznej biblioterapię uznać można za „metodę leczenia opartą o proces edukacji i wychowania, celem której jest pomoc w radzeniu sobie z trudną sytuacją. Pożądane zmiany mają wystąpić w zachowaniu, uczuciach i wierzeniach” (Ippoldt, 2000, s. 34).

Spoglądając na wykorzystanie utworów literackich we wspomaganiu rozwoju dzieci, możemy mówić o terapii bajką, baśnią i teatrem. Bajkę określić możemy jako „opowiadanie o treści fantastycznej, zmyślonej lub osnutej na podaniach bądź legendach” (Sobol, 1995, s. 31–32). W innym ujęciu bajka jest dydaktycznym gatunkiem literackim, pisany wierszem lub prozą, zawierającym w swojej treści morał, a więc pouczenie (pouczające wskazówki) przyjmujące postać nakazu, zakazu lub przestrogi (Sławiński, 1999, s. 35).

Bohaterami bajek są ludzie, zwierzęta, rośliny i przedmioty nieożywione, którym autorzy wielokrotnie przypisują cechy charakterystyczne dla człowieka. Bajka spełnia funkcje: informujące (dostarczając dziecku informacji o ludziach i świecie), wyjaśniające (tłumacząc szereg zdarzeń i prawidłowości), inspirujące (stanowiąc rodzaj bodźca i motywacji do podejmowania określonych działań), pouczające (dając wzorce godne naśladowania), przestrzegające (wskazując konsekwencje określonych zachowań) oraz uspokajające (eliminując lęki, frustracje i przywracając równowagę emocjonalną). Poza wyżej wymienionymi funkcjami natury dydaktyczno-wychowawczej bajki odgrywają istotną rolę w procesach terapeutycznych. Ich nadrzędnym celem jest „redukcja lęków poprzez wspieranie dziecka w trudnych sytuacjach, które napotyka w trakcie swego rozwoju. Wspieranie poprzez bajki ma budować korzystne doświadczenie, które pozwala efektywniej radzić sobie w sytuacjach stresowych, jakie wywołują silne emocje negatywne” (Molicka, 2004, s. 73).

Zdaniem M. Molickiej (2002), znanej autorki wielu publikacji naukowych i popularnonaukowych z zakresu psychologii dziecka, wśród bajek terapeutycznych wyróżnić można bajki relaksacyjne, psychoedukacyjne i psychoterapeutyczne. Bajka terapeutyczna o charakterze relaksacyjnym służy wywołaniu uczucia odprężenia, uspokojenia, wyciszenia emocjonalnego, zapewniając dziecku poczucie bezpieczeństwa i komfortu psychicznego. Świat przedstawiony w takich bajkach jest przyjazny, bezpieczny i zazwyczaj dobrze znany dziecku. Molicka zaznacza: „bajka taka ma wyraźny schemat; bohater opowiadania obserwuje i doświadcza wszystkimi zmysłami miejsca, gdzie odpoczywa” (2002, s. 160). Dzięki takim wydarzeniom, zawartym w treści bajki, uzyskuje się silne działanie oczyszczające, uwalniające od napięć i innych negatywnych emocji (Małkiewicz, 1997, s. 273).

Innym rodzajem bajki terapeutycznej jest bajka o charakterze psychoedukacyjnym. Bajki psychoedukacyjne, pełne metafor i bliskich dziecku symboli, wielokrotnie dokonują komparatystycznego zestawienia emocji z szeregiem różnych okoliczności, jakie mogą zaistnieć w codziennym życiu, wykształcając umiejętność identyfikacji, rozumienia i nazywania poszczególnych stanów emocjonalnych, wspomagają postawy optymistyczne, służą budowaniu relacji interpersonalnych opartych na przyjaźni i empatii, udzielają wielu porad i cennych wskazówek wspomagających efektywne radzenie sobie w sytuacjach problemowych. Jak podkreśla Molicka: „bohater bajki ma problem podobny do tego, który przeżywa dziecko; zdobywa ono doświadczenie poprzez świat bajkowy, gdzie uczy się, jakie wzory zachowania należy zastosować, rozszerza swoją samoświadomość, co sprzyja uczeniu się zachowania w trudnej sytuacji” (2002, s. 161).

Bajki psychoterapeutyczne to opowiadania z pogranicza świata rzeczywistego i świata fantazji, w których świat przedstawiony składa się z różnych sytuacji:

wzbudzających lęk; a w narracji zastosowano następujące sposoby oddziaływania na bajkowego bohatera: konkretyzację i racjonalizację doznawanych lęków, wzmacnianie poczucia własnej wartości, uczenie myślenia pozytywnego, powtarzanie bodźców i łączenie bodźców lękotwórczych z takimi, które wywołują pozytywną reakcję emocjonalną. Konkretyzacja lęku dokonuje się poprzez pokazanie dziecku, jakie osoby, przedmioty czy sytuacje go wywołują. Tekst ma umożliwić dziecku przeżycie emocji, jakich doznawało lub doznaje poprzez odczucia bohatera. Dziecko ma w ten sposób odnaleźć siebie, znaleźć własne przeżycia, podobną sytuację, co ułatwi proces identyfikacji. (Molicka, 2002, s. 171)

Celem stosowania bajek psychoterapeutycznych jest kompensacja rozumiana jako wyrównanie i zaspokojenie dziecięcych potrzeb oraz przygotowanie dziecka do radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych – w obliczu stresu, lęku, choroby. Bajki te pozwalają uwierzyć w siebie, podnoszą samoocenę, pozwalają najmłodszemu odbiorcy na akceptację samego siebie i sytuacji, w jakiej się znalazł, są źródłem wiary i nadziei potrzebnej w walce z sytuacjami problemowymi.

Specyficzną i jedną z najbardziej istotnych odmian bajek terapeutycznych są bajki, które opowiadają dzieciom o chorobie, o tym, jak w bólu i cierpieniu można odnaleźć sens życia i radość dnia codziennego. Przybliżają one odwieczne relacje panujące między radością i smutkiem, szczęściem i cierpieniem. Poruszają niezwykle trudną i często pomijaną w literaturze – z uwagi na specyfikę rozwoju psychicznego dziecka – problematykę ludzkiego życia i śmierci. Śmierci, która w świetle tych bajek i przeżyć ich bohaterów nie jest niczym strasznym ani przerażającym – jest czymś wpisanym w egzystencję człowieka, czymś, co prędzej czy później osiągnie każdego z nas. Bajki te wielokrotnie dokonują metafizycznego zestawienia dwóch współlistniejących obok siebie światów – tego doczesnego, w którym żyjemy, w którym obecne są ból, rozpacz i cierpienie, i tego świata, który czeka nas po śmierci – lepszego, pełnego radości, wolnego od przykrości, których dziecko doświadcza na co dzień.

Baśń to „opowieść o treści fantastycznej, nieprawdopodobna historia, wymysł, pogłoska, osnuta na podstawie legend i podań ludowych” (Sobol, 1995, s. 38). W innym ujęciu definicyjnym baśń to jeden z gatunków literatury ludowej, którego fabuła oscyluje na pograniczu świata rzeczywistego i świata fantazji, w którym pierwszoplanową rolę odgrywają magia, czary i siły nadprzyrodzone (Sławiński, 1999, s. 37-38). Baśnie zawierają szereg cennych wskazówek i odpowiedzi na odwiecznie nurtujące ludzkość pytania o świat, o reguły i prawidłowości, które nim rządzą. Większość baśni zawiera uniwersalne prawdy o świecie i życiu, jest nośnikiem wartości moralnych i określonych wzorców zachowań. Dzięki obecności archetypów baśnie niosą humanistyczne i ogólnoludzkie przesłania. Ze względu na obecne w baśniach zjawiska antropomorfizacji i personifikacji świat, w którym żyją ich bohaterowie, jest dzieciom szczególnie bliski.

W przeciwieństwie do innych gatunków literackich baśnie zawsze mają szczęśliwe zakończenie, co służy wzbudzeniu u czytelnika radości i zadowolenia, przynosi wiarę i nadzieję w możliwość pozytywnego rozstrzygnięcia nie tylko losów bohatera, lecz również własnych problemów, z którymi odbiorca styka się w codziennym życiu. W ten sposób wywołuje się, zwłaszcza u najmłodszych odbiorców, pozytywne nastawienie do rzeczywistego świata i licznych problemów, którym muszą oni stawić czoła, wzbudza się w nich wiarę we własne możliwości, w sens i powodzenie podejmowanego wysiłku. Bohaterowie baśni często obdarzeni są niezwykłą mocą, posiadają czarodziejskie predyspozycje, są dzielni i odważni. W świecie baśni to właśnie czary i magia stanowią środki zaradcze na wszystkie niemalże kłopoty i problemy, dzięki czemu zredukowaniu ulegają napięcie emocjonalne, frustracje i lęki.

W ujęciu psychologicznym baśń jest jednym z najstarszych gatunków literackich spełniających funkcję kompensacyjną i terapeutyczną. Jednym z propagatorów terapii z wykorzystaniem baśni był B. Bettelheim. Podkreślał on, że:

podstawowym elementem sytuacji bohatera baśniowego jest zagrożenie, które dotyczy albo jego fizycznej egzystencji, albo egzystencji moralnej. Bohater na samym początku baśni popada w wielkie niebezpieczeństwo. A tak właśnie przedstawia się życie w oczach dziecka. W odczuciu dziecka życie, jakie jest jego udziałem, to ciąg okresów spokojnych, przerywanych z nagłą i w sposób niezrozumiały sytuacjami wielkiego zagrożenia. Czuje się ono bezpiecznie, niczym się nie trapi, a nagle, w jednej chwili, wszystko ulega zmianie i przyjazny świat przeobraża się w najeżony niebezpieczeństwami koszmar. (Bettelheim, 1985, s. 268)

Powodów owego przeobrażenia może być wiele. Jednym z nich może okazać się brak miłości okazywanej dziecku przez jego rodziców, brak akceptacji w gronie rówieśników czy też okoliczności dramatyczne, takie jak strata bliskiej i kochanej osoby bądź choroba, jaka dotknęła dziecko. Wtedy właśnie z pomocą przychodzą baśniowi bohaterowie, postacie, z którymi dziecko chętnie się utożsamia, które są postrzegane przez nie jako autorytety i wzorce godne naśladowania. Dziecko poszukuje analogii swojej sytuacji życiowej do okoliczności, w jakich egzystują jego ulubieni bohaterowie.

I tutaj zblizamy się do istoty baśni jako techniki terapeutycznej – skoro bowiem dziecko zauważa, że baśniowi bohaterowie, mimo trudnej sytuacji, nie poddają się i nieustannie dążą do celu, który w końcu osiągną, stara się podążać ich drogą i wierzy, że odniesie zwycięstwo, a smutki i kłopoty miną. Zwycięstwu, jakiego odnoszą baśniowe postacie, towarzyszą magia i czary, które dodatkowo wspierają dziecko w walce z problemami. Świadomość, że wszystko może się zdarzyć, że nie ma rzeczy niemożliwych, potęguje u małego odbiorcy wiarę i nadzieję w to, że nawet najbardziej skomplikowaną sytuację, największe zmartwienia i największe kłopoty uda się przezwyciężyć.

Zdaniem J.R. Tolkiena baśń powinna mieć charakter fantastyczny, a jej bohater musi zostać wybawiony z rozpaczliwego położenia i powinien ocalić się z jakiegoś wielkiego niebezpieczeństwa; przede wszystkim jednak nieodzowne jest, aby baśń

przynosiła pociechę (Bettelheim, 1985, s. 266). Na tym właśnie polega przewaga baśni nad współczesnymi utworami zaliczanymi do literatury dziecięcej. Współczesne opowiadania dla dzieci, jak zauważa Bettelheim:

miewają smutne zakończenia, a więc bohater nie zostaje wybawiony, a dziecko pozbawione jest pociechy, niezbędnej wobec przerażających wydarzeń baśniowych – aby mogło z większą odwagą stawić czoło niespodziewanym przeszkodom we własnym życiu. Jeżeli nie ma takiego dodającego otuchy zakończenia, to po wysłuchaniu opowieści dziecko będzie sądziło, że w gruncie rzeczy nie ma żadnej nadziei, iż wydobędzie się kiedyś z własnych rozpaczliwych sytuacji. (Bettelheim, 1985, s. 267)

Oczywiście zawsze istnieje ryzyko, że mimo podjęcia przez dziecko próby walki z dręczącymi je problemami magia baśni i czary baśniowych bohaterów okażą się bezsilne. Należy jednak podkreślić fakt, iż wpływ baśni na psychikę dziecka jest nieodzowny. Przez cały ten czas, kiedy próbuje ono wrócić do normalności, odmienia swoje życie – jest to lepsze życie, z nadzieją, wiarą i z chwilowym choć zapomnieniem o troskach i kłopotach.

Baśnie okazują się zatem receptą na wiele różnorodnych problemów charakterystycznych dla okresu dzieciństwa, od takich jak lęk przed zasypianiem w ciemnym pokoju, brak wiary w siebie i swoje możliwości, nieśmiałość, poprzez zagrożenia będące wynikiem egzystencji dziecka w rodzinach patologicznych, aż do problemów zdrowotnych. Analiza oddziaływania bajek i baśni na psychikę dziecka oraz badanie ich wpływu na procesy terapeutyczne implikuje pytanie o rolę, jaką w terapii może odgrywać teatr. W jaki sposób teatr może okazać się pomocny w procesach terapeutycznych?

Odpowiedzi na powyższe pytania warto poprzedzić refleksją dotyczącą funkcji, jaką teatr spełnia w formowaniu świadomości i podejścia dziecka do świata i otaczającej go rzeczywistości. Dziecko zaczyna budować swoją tożsamość od najmłodszych lat, najpierw w środowisku rodzinnym, później w grupie rówieśniczej w przedszkolu. Wraz z upływem czasu uczestniczy w życiu coraz większej liczby zbiorowości i grup formalnych oraz nieformalnych, które stanowią o jego socjalizacji, ale to na początku swojej nauki tworzy szkielet osobowości.

Teatr jest doskonałym instrumentem kształtowania wrażliwości, systemu aksjologicznego, zasad współdziałania, twórczej aktywności i postaw moralnych młodego pokolenia. Zarówno aktywne uczestnictwo w tworzeniu spektaklu, jak i jedynie rola widza przynoszą wymierne korzyści, nie tylko dydaktyczne, ale przede wszystkim wychowawcze. Skupiając się chwilowo na roli dziecka jako widza, zauważyć można, że samo uczestnictwo w spektaklu teatralnym pozwala zdobywać wiedzę o świecie i o samym sobie, rozwija wyobraźnię, zmusza do samodzielnego myślenia, pozwala na rozwój empatii. Umiejętność współodczuwania, zdolność do rozumienia emocji innych ludzi to czynniki o kluczowym znaczeniu w procesie wychowawczym przekładające się na szeroko pojęte kompetencje i zdolności adaptacyjne w dorosłym życiu.

Od kilku lat zauważa się wyraźny spadek inteligencji emocjonalnej, której komponentem jest właśnie empatia. W książce *Inteligencja emocjonalna w praktyce* D. Go-

lemana (1999) przedstawione zostały wnioski doktora T. Achenbacha, psychologa z Uniwersytetu Vermont, który razem ze swoimi współpracownikami przez ponad piętnaście lat prowadził zakrojone na szeroką skalę badania poziomu inteligencji emocjonalnej. Wynika z nich, że tendencja do zmniejszania się podstawowych zdolności emocjonalnych u dzieci jest zjawiskiem ogólnościowym: „mamy bowiem do czynienia z niebezpiecznym paradoksem – chociaż dzieci uzyskują coraz wyższe wyniki w badaniach ilorazu inteligencji, to ich inteligencja emocjonalna stale się zmniejsza” (Goleman, 1999, s. 27).

We współczesnym świecie dzieci poddawane są oddziaływaniom głównie kultury masowej, której wartość liczy się za pomocą wskaźników sprzedaży produktów, usług, liczby reklamodawców, a nie wartości poznawczych, kulturalnych czy rozwojowych. Dziecko staje się potencjalnym nabywcą dóbr, zwykłym konsumentem, przestało być podmiotem, o którego dobro należy walczyć, z którego rozwojem należy się liczyć i poświęcać mu szczególną uwagę. Adresowanie do najmłodszych treści o charakterze miałkich opowiadań, pozbawionych znaczenia pedagogicznego, bez walorów poznawczych i artystycznych jest swoistą grą nastawioną na zys kosztem rozwoju i wychowania dzieci. Upraszczenie języka przekazu w telewizyjnych bajkach dla dzieci oraz w życiu codziennym prowadzi do braku krytycznego myślenia, nieumiejętności wyrażania swojego zdania, deficytu zdolności formułowania opinii i wyciągania wniosków.

W teatrze słowo staje się nośnikiem treści i ważnym instrumentem przekazu, jego rola jest niezwykle istotna. Język teatru jest tak różny od tego, z którym dziecko obcuje na co dzień, iż może sprawić, że chwilami odbiór przedstawienia staje się dla młodego człowieka trudny. Nie jest to jednak wina niedostosowania przekazu do możliwości odbiorcy, lecz tylko specyficzna rozbieżność między mową codzienną a językiem teatru. Dziecko, obcując z uproszczoną, telewizyjną formą komunikacji polegającą na najprostszym przekazie informacji, staje się bezradne w sytuacji, kiedy ma opisać własne emocje i przeżycia.

Oglądając produkcje filmowe i animowane, których odbiorcami są dzieci, zauważyć można niepokojącą tendencję polegającą na wprowadzeniu do akcji narratora, którego rolą jest nie tylko opowiadanie o działaniach bohaterów, ale również uproszczone opisywanie ich emocji. Tym samym pozbawia się dziecko możliwości samodzielnego rozpoznawania nastroju i uczuć postaci. Takie bezpośrednie komunikaty mają sens jedynie w odniesieniu do naprawdę małego widza, który dopiero uczy się nazywania stanów emocjonalnych. Starszy obserwator powinien sam móc dojść do zrozumienia tego, co przeżywają bohaterowie i jakich uczuć w danej sytuacji doświadczają.

W teatrze, w którym nie ma narratora, młody widz jest zdany tylko na siebie i na swoje zmysły. Na podstawie wypowiedzianych słów, mimiki, gestów i ruchu musi odczytać intencje, zamiary i emocje bohaterów. Przedstawienie teatralne jest dla dziecka układanką wymagającą uwagi i skupienia. Różnorodność bodźców odbieranych przez młodego widza wpływa niezwykle stymulująco na jego procesy poznawcze, w szczególności na percepcję i myślenie. Wczesne zainteresowanie

dzieci teatrem i stały z nim kontakt przynoszą im wiele korzyści intelektualnych, emocjonalnych i estetycznych. Rozwój wrażliwości, właściwe rozumienie relacji, zależności i więzi międzyludzkich przekładają się na wysoki poziom inteligencji emocjonalnej, a w konsekwencji także na zachowania prospołeczne. Teatr jest doskonałym narzędziem do budowania rozwoju społecznego i nabywania kluczowych umiejętności emocjonalnych.

Teatralne doświadczenia dziecka jako aktora to niezwykle budulec podstaw znajomości siebie, własnej tożsamości, wiedzy o człowieku i o stosunkach międzyludzkich. Teatr to również forma wychowania estetycznego, próba zwrócenia młodych umysłów w kierunku sztuki i kultury wyższej. Wiek przedszkolny to doskonały okres na rozpoczęcie pracy z młodym, niezwykle chłonnym umysłem, to czas na kształtowanie jego nawyków, przyzwyczajzeń i potrzeb. Czynny udział dzieci w tworzeniu przedstawienia daje szeroki wachlarz możliwości pozytywnego oddziaływania na nie, na ich procesy poznawcze, motorykę, język oraz sposób postrzegania siebie i innych.

O ile bierny udział w spektaklu uczy obycia z językiem literackim, o tyle aktywne uczestnictwo w teatrze rozwija i doskonali samą mowę. Poprzez ćwiczenie artykulacji, odpowiedniego akcentowania, zwracanie uwagi na ton, tempo i intonację młody człowiek uświadamia sobie, jakie możliwości daje głos, co jest wiedzą bardzo istotną z punktu widzenia wyrażania emocji. Nie same słowa, ale i forma ich przekazu odgrywają istotną rolę w procesie komunikacji. Zabarwienie uczuciowe wypowiedzianych treści, zdolność ich różnicowania i rozpoznawania doskonałą u dziecka sprawność językową, która przekłada się na ogólną umiejętność porozumiewania się.

Teatr łączy w sobie różne dziedziny sztuki, wzajemne powiązania i przenikanie się różnorodnych elementów – takich jak: słowo, dźwięk, światło, barwa, ruch – czynią formy teatralne niezwykle bogatym narzędziem stymulowania rozwoju intelektualnego dziecka. J. Górniewicz (2000), podkreślając edukacyjny wymiar teatru, propaguje ideę wspólnej zabawy nauczyciela z dziećmi w teatrze. Uważa, że w ten sposób „można przekazać wiele informacji dotyczących języka teatru, wykonać proste elementy dekoracji, a także podjąć próbę inscenizacji różnych nurtujących dzieci problemów wynikających z ich uczestnictwa w życiu społecznym” (2000, s. 113).

Zabawa w teatr podnosi sprawność pozawerbalnych środków ekspresji, obok płynnego i skoordynowanego ruchu ważną rolę odgrywają gesty i mimika twarzy. Zabawy teatralne, będące źródłem dziecięcych przyjemności i radości, stanowią ważne czynniki motywacyjne skłaniające dziecko do aktywnego i twórczego działania, oddziałujące na szeroko pojęte procesy rozwojowe, poznawcze i socjalizacyjne. Dzięki zabawom teatralnym dziecko odnajduje swoje miejsce w grupie, nabiera zaufania do siebie i swoich możliwości, uczy się poruszać w przestrzeni, komunikować z rówieśnikami i współdziałać w zespole. Wprowadzenie przedszkolaka w świat teatru, według D. Megrier (2000), ma wszechstronne znaczenie, ponieważ w sposób istotny warunkuje rozwój fizyczny, sprzyja rozwojowi intelektualnemu i kulturalnemu, kształtuje dziecięce uczucia i wrażliwość, a ułatwiając adaptację w określonej grupie społecznej, pozwala zrozumieć zasady panujące w relacjach międzyludzkich i eliminuje zaburza-

jący relacje społeczne egocentryzm. Zabawy teatralne okazują się niezwykle pomocne w kształtowaniu u dzieci postaw zrozumienia, akceptacji i tolerancji, dzięki nim wykształca się „umiejętność słuchania, a zatem akceptacji tworzenia w sobie i wokół siebie ciszy, która umożliwi uważne słuchanie siebie i innych” (2000, s. 10).

Poprzez przedstawianie rozmaitych scenek dzieci nabywają umiejętność wyrażania emocji i stanów uczuciowych gestem, postawą, mimiką. To daje im też możliwość oceny stanów emocjonalnych innych osób, uczy właściwego odbioru przeżyć wewnętrznych drugiego człowieka. Uniwersalizm wyrazów mimicznych podstawowych grup emocji – takich jak strach i cierpienie, szczęście i radość, zdziwienie, gniew i wściekłość, niesmak i wstręt bądź smutek – jest uwarunkowany biologicznie i niezależny od czynników kulturowych. Wskazane powyżej grupy prostych emocji połączone z kontekstem sytuacyjnym dają możliwość wiarygodnej diagnozy uczuć drugiej osoby. Umiejętność rozpoznawania uczuć, zdolność ich nazywania i różnicowania jest jedną z najważniejszych umiejętności emocjonalnych:

zdolność niekoncentrowania się na sobie i powstrzymywanie egoistycznych impulsów daje wymierne korzyści społeczne: otwiera drogę empatii, prawdziwemu słuchaniu, patrzeniu na rzeczy z punktu widzenia innej osoby. Empatia prowadzi do troszczenia się o innych, altruizmu i współczucia. Umiejętność spoglądania na świat z punktu widzenia innych osób przełamuje uprzedzenia i stereotypy, a więc rodzi tolerancję i toruje drogę do akceptowania różnic między ludźmi. (Megier, 2000, s. 11)

Inscenizacje teatralne bardzo silnie wpływają na dziecko, a niezwykłość i plastyczność bohaterów literackich najwyższy wymiar osiąga właśnie w teatrze. Kolorowe kostiumy, dekoracje, bajkowi i baśniowi bohaterowie w żywej, naturalnej i ludzkiej postaci oraz magiczna i tajemnicza atmosfera spektaklu teatralnego w bardzo wyrazisty sposób wpływają na dziecięcą psychikę.

Obcowanie z teatrem jest dla dziecka nie tylko wędrowką po bajkowych i baśniowych krainach, jest również ucieczką w krainę marzeń, tak bliską psychice małego dziecka. Bohaterowie bajek i baśni podczas teatralnych inscenizacji stają się często postaciami, z którymi dziecko chce się utożsamiać jeszcze silniej niż w przypadku ich literackich pierwowzorów. Cechy ich charakteru, sposoby reakcji i zachowania stanowią swoisty wyznacznik dalszego postępowania dziecka.

Szczególną formą teatru są przedstawienia prezentowane dzieciom chorym, przebywającym w szpitalach, a zwłaszcza tym, którym być może nie będzie dane wyzdrowieć. Uczestnicząc w spektaklu teatralnym, obcując z bohaterami bajek i baśni, dzieci przenoszą się w świat daleki od codziennej szpitalnej rzeczywistości, w niepamięć odchodzą ból i cierpienie, które na co dzień są obecne w ich życiu. Inaczej funkcjonuje ich psychika, co nie pozostaje bez wpływu na kondycję fizyczną i funkcjonowanie organizmu. Dokonuje się w ten sposób *leczenie duszy* dziecka, które wielokrotnie w walce z chorobą okazuje się równie istotne, jak tradycyjne leczenie farmakologiczne.

Wizyty w szpitalach i inscenizacje teatralne wystawiane dla dzieci chorych stają się ważnym przeżyciem emocjonalnym nie tylko dla małych odbiorców, ale również dla występujących w przedstawieniu aktorów. W czasie trwania spektaklu wielokrotnie między aktorami i dziećmi wytwarza się specyficzny rodzaj więzi. Tego samego zdania jest Ł. Gajdzis*, który stwierdził:

Oglądając przedstawienie, chore dziecko daje siebie w stu procentach, niemalże wchodzi w wykreowany przez aktora świat. Wśród dzieci obserwujących nasz spektakl była dziewczynka, która przez cały czas patrzyła mi w oczy. Tym intensywnym oglądaniem przedstawienia powodowała moje stuprocentowe zaangażowanie, po prostu nie mogłem sobie odpuścić i jej zawieść.

Kontakt i rozmowa z dzieckiem dotkniętym chorobą potrafią zmienić sposób myślenia i postrzegania świata przez osobę dorosłą. Jak mówi M. Irek**:

Zawsze po spotkaniu z chorymi dziećmi wydawało mi się, że moje codzienne rozterki są błahe wobec ich problemów, ogarniała mnie wdzięczność za to, co mam i kim jestem. Wizyty na oddziałach szpitalnych dały mi pokorę wobec życia, a zdobyte doświadczenia nauczyły mnie dużo o człowieku.

Przywołane powyżej wypowiedzi młodych aktorów i opisana pokrótce *czarodziejska moc teatru* pozwalają na uzmysłowienie sobie subtelnej różnicy między oddziaływaniem teatru i literatury na dzieci zdrowe i dotknięte chorobą. W przypadku tych pierwszych rola teatru polega przede wszystkim na stymulowaniu ich rozwoju, budzeniu pasji poznawczych, otwieraniu na nowe doznania. Ponadto dla dziecka zdrowego fakt, że samo może tworzyć teatr, jest dodatkowym wyzwaniem i szansą na poznanie i sprawdzenie samego siebie. Jeśli stan zdrowia pozwala dzieciom dotkniętym przez chorobę również tworzyć samodzielnie teatr, to pełni on podobne do wskazanych powyżej funkcje, ale dodatkowo jeszcze pozwala im zapomnieć o codziennym, naznaczonym cierpieniem życiu. Eliminuje poczucie izolacji, apatii i zniechęcenia, często także uczy innego, bardziej dojrzałego postrzegania samego siebie i swojej choroby.

Cz. Dziekanowski jest zdania, że „teatr stwarza szansę rozwoju i samorealizacji wszystkim dzieciom. Pozwala rekompensować emocjonalne niedostatki, staje się skutecznym środkiem w walce o człowieka. Pomaga zrozumieć otaczającą rzeczywistość, innych ludzi, samego siebie” (1995, s. 8).

* Cytowana wypowiedź pochodzi z rozmowy, jaką przeprowadziłam z Łukaszem Gajdzisem – aktorem, absolwentem Wydziału Aktorskiego Państwowej Wyższej Szkoły Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej im. Leona Schillera w Łodzi, wolontariuszem Fundacji *SZTUKA LECZY* i członkiem fundacyjnego zespołu teatralnego *TEATRINO*.

** Cytowana wypowiedź pochodzi z rozmowy, jaką przeprowadziłam z Malwiną Irek – aktorką, absolwentką Wydziału Aktorskiego Państwowej Wyższej Szkoły Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej im. Leona Schillera w Łodzi, wolontariuszką Fundacji *SZTUKA LECZY*, członkinią fundacyjnego zespołu teatralnego *TEATRINO*.

Podsumowując, literatura i teatr mają ogromną moc oddziaływania na szeroko rozumiany rozwój dziecka – zarówno zdrowego, jak i dotkniętego chorobą. Ważne jest, aby rola i znaczenie wspomnianych pojęć nie ulegały marginalizacji, a literatura i teatr w procesach terapii i wspierania dziecięcego rozwoju nie pozostawały kategoriami zapomnianymi. Potencjał literatury i teatru, jaki przejawia się nie tylko w sferze edukacyjnej i wychowawczej, ale także wspierającej i terapeutycznej, powinno się odpowiednio wykorzystać i stwarzać dzieciom szansę na zetknięcie się z nim.

LITERATURA

- Bettelheim, B. (1985). *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*. Warszawa.
- Borecka, I. (1997). *Biblioterapeuta w poszukiwaniu tożsamości zawodowej*. Wrocław.
- Dyka, F. (1999). Bajki w edukacji początkowej. *Edukacja i Dialog*, 6. Pobrano z lokalizacji: <http://www.eid.edu.pl/archiwum/1999,97/czerwiec,150>
- Dziewanowski, Cz. (1995). Związek psychoterapii z twórczością artystyczną. *Plastyka i Wychowanie*, 1.
- Goleman, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań.
- Górniewicz, J. (2000). *Edukacja teatralna dla dzieci w placówkach kulturalno-oświatowych*. Warszawa.
- Ippoldt, L. (2000). Biblioterapia w związkach z innymi naukami. *Biblioterapeuta*, 4.
- Małkiewicz, E. (1997). Bajki relaksacyjno-terapeutyczne w pracy z dziećmi z problemami emocjonalnymi. W B. Kaja (red.), *Wspomaganie rozwoju*. Bydgoszcz.
- Megrier, D. (2000). *Zabawy teatralne w przedszkolu*. Warszawa.
- Molicka, M. (2002). *Bajkoterapia*. Poznań.
- Molicka, M. (2004). Bajkoterapia jako metoda wspierania i terapii dziecka. W M. Knapik i W.A. Sacher (red.), *Sztuka w edukacji i terapii*. Kraków.
- Sławiński, J. (red.) (1999). *Podręczny słownik terminów literackich*. Warszawa.
- Sobol, E. (red) (1995). *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa.
- Tomasik, E. (1994). *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, Warszawa.

MAGIA LITERATURY I TEATRU – ZAPOMNIANE POJĘCIA W TERAPII I WSPIERANIU DZIECKA ZDROWEGO I DOTKNIĘTEGO CHOROBA

Słowa kluczowe: teatr, literatura, terapia i wspieranie, dziecko, edukacja elementarna

Streszczenie: Niniejszy artykuł poświęcony jest roli, jaką literatura i teatr odgrywają w edukacji elementarnej. Dynamika zmian zachodzących w systemach oświaty oraz zróżnicowanie postulatów kierowanych pod adresem współczesnej edukacji sprawiają, iż przywołane w tytule zagadnienia podlegają często marginalizacji – zauważalnej zarówno w sferze planowania pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczycieli, jak i w obszarze praktyki edukacyjnej, jaką realizuje szkoła. Niniejsze opracowanie, przywołując najważniejsze procesy zachodzące w życiu dziecka, służy zwróceniu uwagi na dydaktyczny, poznawczy i wychowawczy, ale także terapeutyczny i wspierający potencjał literatury i teatru oraz możliwości jego wykorzystania w edukacji elementarnej dziecka zdrowego i dotkniętego chorobą.

THE MAGIC OF LITERATURE AND THEATER – FORGOTTEN CONCEPTS IN THE THERAPY AND THE SUPPORT FOR HEALTHY AND ILLNESS-AFFECTED CHILD

Keywords: theatre, literature, therapy and support, child, elementary education

Abstract: This article is devoted to the role and the meaning of literature and theatre in elementary education. The dynamics of changes in education systems and demands directed at contemporary education make the issues referred to in the title marginalized, which is noticeable in the planning of the teachers' methodology, as well as in the area of educational practice implemented at school. This study, citing the most important processes occurring in a child's life, pays attention to the educational and cognitive, but also therapeutic and supportive, potential of the literature and theatre and the possibilities of their usage in elementary education of the healthy and illness-affected child.